

ЩОДО СПІВВІДНОШЕННЯ ДЕФІНІЦІЙ «КОНТРОЛЬ» ТА «НАГЛЯД» В КОНТЕКСТІ ЗДІЙСНЕННЯ КОНТРОЛЬНО-НАГЛЯДОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В НАЦІОНАЛЬНІЙ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

CONCERNING THE RELATIONSHIP OF THE DEFINITIONS OF “CONTROL” AND “SUPERVISION” IN THE CONTEXT OF PERFORMING CONTROL AND SUPERVISION ACTIVITIES IN THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE

Козьяков Р.С., начальник

Головного управління Національної поліції в Кіровоградській області

У статті проаналізовано правові категорії «контроль» та «нагляд» в контексті здійснення контрольно-наглядової діяльності в Національній поліції України. Встановлено, що на теперішній час в юридичній науці сформовано три самостійні та, одночасно, протилежні одне одному підходи до розуміння співвідношення понять «контроль» та «нагляд». Констатовано, що одні вчені підкреслюють тотожність термінів «контроль» і «нагляд»; інші переконані, що нагляд, який здійснюється органами публічного управління, є різновидом контролю; треті ж наполягають на тому, що терміни «нагляд» і «контроль» мають самостійне значення. Розкрито спільні риси контролю та нагляду, які полягають у їх реалізації спеціально уповноваженими суб'єктами, в ролі яких виступають органи Національної поліції. Визначено спільну мету контролю та нагляду, яка полягає у забезпеченні законності та дисципліни в публічно-управлінській діяльності підконтрольних/піднаглядних об'єктів. Сформульовано поняття механізму контрольно-наглядової діяльності в Національній поліції України як сукупності адміністративно-правових та організаційних засобів, які включають адміністративно-правові норми, адміністративно-правові відносини, акти застосування права тощо, та спрямовані на забезпечення цілеспрямованого управлінського впливу посадових осіб Національної поліції на суб'єктів адміністративних правовідносин, відповідно до наданих законом повноважень у сферах: безпеки дорожнього руху, забезпечення опіки та піклування за неповнолітніми особами, порядку обігу зброї, а також інформаційної, радіаційної та публічної безпеки. Виокремлено структурні елементи механізму контрольно-наглядової діяльності в Національній поліції України, до числа яких віднесено: а) адміністративно-правові норми; б) адміністративно-правові відносини; в) акти застосування права (індивідуальні акти управління), як результат управлінської діяльності посадових осіб Національної поліції, наділених контрольно-наглядовими повноваженнями.

Ключові слова: контроль, нагляд, Національна поліція, адміністративно-правові норми, адміністративно-правові відносини, публічне управління.

The article analyzes the legal categories «control» and «supervision» in the context of control and supervision activities in the National Police of Ukraine. It has been established that three independent and, at the same time, opposing approaches to understanding the relationship between the concepts of «control» and «supervision» have been formed in legal science. It was established that some scientists emphasize the identity of the terms «control» and «supervision»; others are convinced that supervision carried out by public administration bodies is a kind of control; others insist that the terms «supervision» and «control» have an independent meaning. The common features of control and supervision, which consist in their implementation by specially authorized entities, in whose role the National Police bodies act, are revealed. The common goal of control and supervision is determined, which is to ensure legality and discipline in the public management activities of controlled/supervised objects. The concept of the mechanism of control and supervisory activity in the National Police of Ukraine is formulated as a set of administrative-legal and organizational means, which include administrative-legal norms, administrative-legal relations, acts of law application, etc., and are aimed at ensuring the purposeful managerial influence of National Police officials on sub entities of administrative legal relations, in accordance with the powers granted by law in the areas of: road safety, ensuring the custody and care of minors, the order of weapons circulation, as well as information, radiation and public safety. The structural elements of the mechanism of control and supervision activity in the National Police of Ukraine are singled out, which include: a) administrative and legal norms; b) administrative and legal relations; c) acts of application of the law (individual acts of management), as a result of the management activity of officials of the National Police, endowed with control and supervisory powers.

Key words: control, supervision, National Police, administrative and legal norms, administrative and legal relations, public administration.

Постановка проблеми. Забезпечення виконання правоохоронних завдань Національної поліції України, визначених статтею 4 Закону України «Про Національну поліцію», зумовлює потребу вдосконалення адміністративно-правового механізму контрольно-наглядової діяльності найчисельнішого правоохоронного відомства нашої держави.

Адміністративне законодавство у сфері правоохоронної діяльності Національної поліції України дедалі більше зазнає істотних змін, характерною ознакою яких є запровадження адміністративно-правових механізмів, спрямованих на реальне втілення принципу дотримання прав і свобод людини в поліцейській діяльності. У зв'язку з цим, кардинальні перетворення торкнулись і сфери адміністративно-правового забезпечення контролю та нагляду, як ключових засобів забезпечення законності та дисципліни в публічному управлінні.

У цьому контексті роль адміністративного права полягає у створенні теоретико-методологічного підґрунтя, спрямованого на вдосконалення правового регулювання сфери реалізації контрольно-наглядової діяльності Національної поліції України.

Саме тому, удосконаленню адміністративно-правового регулювання механізму контрольно-наглядової діяльності в поліції має передувати теоретико-правове осмислення проблем у вказаній сфері суспільних відносин. Відтак, з'ясуванню підлягають базові категорії адміністративного права, такі як: «контроль», «нагляд», «контрольно-наглядова діяльність», «механізм контрольно-наглядової діяльності в Національній поліції України», а також співвідношення між окресленими теоретико-правовими конструкціями.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Численні напрями наукового пошуку, пов'язані з визначенням понять «контроль» та «нагляд», та їх співвідношенням неодноразово висвітлювались у наукових дослідженнях провідних теоретиків права, таких як: В.Б. Авер'янов, О.Ф. Андрійко, Ю.П. Битяк, О.Г. Бондар, Н.А. Горбова, Т.С. Голоднова, А.В. Денисова, З.Р. Кісіль, Р.В. Кісіль, В.К. Колпаков, О.В. Кузьменко, В.І. Курило, С.М. Мельничук, М.С. Панова, О.Ю. Піддубний, М.В. Руденко, О.П. Світличний, В.В. Серета, В. Шемчук, В.С. Шестак, Г. Яковлева, О.Г. Ярема та інші вчені. Разом з тим, проблематика співвідношення контролю та нагляду в контексті здійснення

контрольно-наглядової діяльності в Національній поліції України в роботах вищевказаних дослідників розглянуто побіжно, що й обумовлює актуальність цього дослідження.

Формування цілей статті (постановка завдання).

Мета дослідження полягає в комплексному теоретико-правовому аналізі дефініцій «контроль» та «нагляд», на підставі чого вважаємо за доцільне: а) здійснити їх співвідношення в контексті реалізації механізму контрольно-наглядової діяльності в Національній поліції України; б) визначити поняття «механізм контрольно-наглядової діяльності в Національній поліції України»; в) розкрити структурні елементи вищевказаного адміністративно-правового механізму.

Виклад основного матеріалу. Уточнення змісту правових форм здійснення управлінської діяльності дозволяє віднести до їх числа у якості одного з центральних елементів, контрольно-наглядову діяльність, яка слугує важливим засобом забезпечення законності та дисципліни в публічному управлінні.

Щоправда, співвідношення правових категорій «контроль» та «нагляд» вже тривалий час слугують предметом тривалої наукової дискусії представників правової науки.

Співвідношення понять контролю та нагляду виступають у якості найбільш дискусійних питань науки адміністративного права. Науковцями й дотепер не вироблено чіткого та однозначного підходу до з'ясування принципів відмінностей між вказаними поняттями, наслідком чого є ускладнення їх застосування у правозастосовній діяльності. Причиною цього можуть бути широта аналізованих понять, відмінності та подібності їх нормативно-правового вираження, відсутність уніфікованого підходу в процесі вироблення їх змістовного наповнення.

Вивчення теорії, нормативно-правової бази, практики правоохоронної діяльності виявило велику кількість думок, що розкривають поняття «контроль» та «нагляд» та їх основні характеристики.

Складність вирішення окресленої проблематики полягає ще й у тому, що, як зазначалося раніше, у законодавстві дані терміни не лише не поділяються, але й у більшості випадків вживаються як рівнозначні, без будь-яких роз'яснень щодо їхньої сутності, а суди в процесі тлумачення норм права та прийняття рішень використовують зазначені терміни, як рівнозначні.

Отже, під час з'ясування співвідношення термінів «контроль» і «нагляд» варто визначити ознаки цих понять, які вказують на автономність цих термінів.

Поняття «контроль» походить від французького («*contrôle*») – перевірка або спостереження з метою перевірки. Водночас, розглядаючи поняття «контроль» з етимологічної точки зору в мовах інших держав, можна дійти висновку, що вище зазначене поняття набуває більш широке смислове навантаження. Так, американський словник, тлумачить термін «контроль» як здійснення домінуючого впливу, «здійснення влади, керувати» (*exercise authority, Direct, command*) [1, с. 63].

Контроль виступає важливою ознакою змісту державного управління, а відтак є явищем багатогранним та різноплановим. Це дає підстави розглядати його у наукових колах, як: функція управління Середя В.В., Кісіль З.Р., Кісіль Р.В. [2, с. 251]; (О. Ф. Андрійко [3, с. 430]; О. Ю. Піддубний [4, с. 16]; спостереженні за законністю Т. С. Голоднова [5, с. 21]; як спосіб та засіб забезпечення законності і дисципліни в процесі здійснення державної виконавчої влади В. І. Курило [6, с. 13]; Світличний О. П. як важлива складова владно-управлінської діяльності [7, с. 152].

Як слушно зазначає О.Ф. Андрійко, аналізуючи поняття контролю, науковці часто керуються своїм власним баченням, виділяючи тим самим той чи інший його аспект зазначеного поняття [8, с. 10]. Незважаючи на різні підходи авторів, щодо визначення контролю, доцільно зазначити, що протиріч в них немає [9, с. 343].

Спираючись на наукові умовиводи щодо сутності контролю в публічному управлінні, можемо припустити, що зазначений правовий феномен володіє низкою специфічних, описаних у науковій літературі, ознак, а саме: 1) контроль є виключною компетенцією органів державної влади або спеціально уповноважених ними суб'єктів; 2) контроль є нормативно врегульованою і такою, що спрямована на досягнення певного результату правового характеру, діяльністю; 3) контроль є елементом механізму правового регулювання суспільних відносин, що спрямований на забезпечення стабільності та захист суспільних відносин; 4) контроль являє собою систему послідовно здійснюваних суб'єктами права у встановлених процесуальних формах дій; 5) об'єктом контролю як виду юридичної діяльності є певні суспільні відносини, на які безпосередньо він спрямований; 6) контроль має функціональну спрямованість, яка безпосередньо пов'язана із завданнями та цілями, що розв'язуються і стоять перед цим видом юридичної діяльності; 7) державний контроль має своє оформлення в офіційних документах, що містять визначення характеру контролюючих дій, інформацію про стан справ і юридичні наслідки [8, с. 16].

З етимологічної точки зору «нагляд» розуміється як: спостереження з метою перевірки [10, с. 318]. У наукових колах можна зустріти різні трактування поняття «нагляду», а саме: 1) забезпеченні законності; 2) напрямок державної діяльності (Ярема О.О.) [11, с. 241]; 3) виявлення та попередження правопорушень (Ю. П. Битяк) [12, с. 223-224].

Отже, на відміну від контролю, який передбачає можливість втручання контролюючого суб'єкта в управлінську діяльність підконтрольного об'єкта, нагляд передбачає спостереження за останнім, з метою виявлення порушень законності та дисципліни.

Існують різні точки зору с приводу співвідношення понять «контроль» і «нагляд». Так, певна група вчених є прихильниками думки щодо отождоження понять «контролю» і «нагляду», а саме: М. В. Руденко [13, с. 29]; В. С. Шестак [14, с. 21]. Однак переважна більшість науковців вказують саме на відмінність та необхідність розмежування понять «контроля» і «нагляду», а саме: Н. А. Горбова [15, с. 38]; О. Ю. Піддубний [4, с. 20]; О. Ф. Андрійко [8, с. 49]. Натомість Г. Яковлева, зазначає, що вище зазначені терміни не можна порівнювати [16, с. 90].

З іншого боку, слід погодитися з висновками тих учених, які переконані, що контроль, на відміну від нагляду, здійснюється відносно тих об'єктів, які знаходяться у організаційному підпорядкуванні суб'єктів контрольної діяльності. У той же час, контроль, на відміну від нагляду, не передбачає можливість застосування примусових заходів.

Дійшовши висновку про те, що контроль і нагляд, хоча й мають спільну мету, але не відносяться до тотожних засобів забезпечення законності та дисципліни в публічному управлінні, перейдемо безпосередньо до з'ясування поняття контрольно-наглядової діяльності в Національній поліції України та характеристики механізму її забезпечення.

Контрольно-наглядова діяльність є окремим різновидом соціальної та юридичної діяльності, що характеризується двома групами ознак, а саме: загальними, до яких належать – наявність мети (виявлення та усунення наслідків від встановлених дій). До загальних рис науковці, також, відносять – взаємодію компонентів та відносну самостійність О.Г. Бондар [17, с. 38]; усвідомленість; здатність до самоорганізації. До спеціальних ознак контрольно-наглядової діяльності відноситься: державно-владний, цілеспрямований та організуючий характер [18].

Отже, встановлення правопорядку у суспільстві, який досягається за допомогою законності, є метою функціонування усієї правової системи держави і реалізується через правові форми державної діяльності, серед яких чільне місце займає контрольно-наглядова діяльність [17, с. 20].

Звертаючись до питання про структуру механізму контрольно-наглядової діяльності органів публічного управління, варто висновувати про наявність певних адміністративно-правових засобів, спрямованих на забезпечення реалізації адміністративно-правових відносин у певній галузі адміністративного права. Таким чином, висвітленню питання про структуру механізму контрольно-наглядової діяльності в Національній поліції передусім аналіз теоретико-методологічних підходів до з'ясування сутності правової категорії «механізм адміністративно-правового забезпечення управлінської діяльності».

У теорії адміністративного права поняття механізму адміністративно-правового забезпечення було сформовано в результаті наукової дискусії, яка дала змогу розкрити розуміння родового поняття – «адміністративно-правове забезпечення». У той же час, деякі науковці допускають змішування таких дефініцій, як «адміністративно-правове забезпечення» та «адміністративно-правове регулювання».

Зокрема, В.А. Головка висловлює доволі дискусійне судження щодо розуміння адміністративно-правового забезпечення в якості врегульованої нормами адміністративного права діяльності органів публічного управління [19, с. 7-8]. Думається, що представлення адміністративно-правового забезпечення як діяльності, скоріше, є помилковим твердженням, оскільки в даному випадку можна говорити про адміністративно-правове регулювання як процес, спрямований на упорядкування адміністративно-правових відносин. Натомість, адміністративно-правове забезпечення, скоріше, являє собою набір адміністративно-правових засобів, спрямованих на створення умов для здійснення правового регулювання адміністративних правовідносин.

Більш точним, на нашу думку, є висновок Є.С. Колесникова, який позначає адміністративно-правове забезпечення як здійснюване державою за допомогою спеціального механізму упорядкування суспільних відносин, їх юридичне закріплення, охорону, реалізацію та розвиток. В контексті своєї наукової роботи він робить висновок, що адміністративно-правове забезпечення захисту справ споживачів є впливом держави на суспільні відносини з метою впорядкування, захисту та охорони відносин між органами влади, споживачами та суб'єктами господарювання, що здійснюється за допомогою норм права та через спеціальний механізм [20, с. 434].

Водночас, характеристика механізму адміністративно-правового забезпечення вимагає виокремлення додаткових ознак. Зокрема, В.К. Колпаков та О.В. Кузьменко, в процесі здійснення аналізу механізму адміністративно-правового забезпечення, зазначають, що комплекс державно-правових механізмів забезпечує загальне функціонування правової системи. На сьогодні діє ціла низка детермінованих правових механізмів: механізм дії права, механізм правового забезпечення, механізм соціального управління, механізм правотворчості, механізм державного управління, механізм правового впливу та механізм забезпечення правових режимів. Так, до частини режиму законності як складової механізму забезпечення правового режиму вчені відносять утворення організаційно-структурного характеру та організаційно-правові методи [21, с. 152]. Варто погодитися із думкою професора В.К. Колпакова щодо представлення механізму адміністративно-правового забезпечення в якості сукупності самостійних механізмів адміністративно-правового регулювання, спрямованих на здійснення державного управління.

Разом з тим, заслуговує на увагу й точка зору С. Г. Стеценка, який вважає, що механізм адміністративно-правового забезпечення – це сукупність адміністративно-правових засобів, за допомогою яких здійснюється правове регулювання суспільних відносин у сфері адміністративного права [22, с. 624].

З огляду на те, що Національна поліція здійснює адміністративний вплив на доволі широкий спектр адміністративно-правових відносин, вона виступає в ролі специфічного суб'єкта, наділеного значним обсягом контрольно-наглядових повноважень, закріплених у законодавчих та підзаконних нормативно-правових актах.

Зокрема, відповідно до Закону України «Про Національну поліцію», Національна поліція України наділена повноваженнями щодо здійснення контролю за наступними напрямками:

- контроль за дотриманням Правил дорожнього руху його учасниками та за правомірністю експлуатації транспортних засобів на вулично-дорожній мережі (пункт 11 частини 1 статті 23);

- контроль за дотриманням вимог законів та інших нормативно-правових актів щодо опіки, піклування над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування (пункт 17 частини 1 статті 23);

- контроль за дотриманням фізичними та юридичними особами спеціальних правил та порядку зберігання і використання зброї, спеціальних засобів індивідуального захисту та активної оборони, боєприпасів, вибухових речовин і матеріалів, інших предметів, матеріалів та речовин, на які поширюється дозвільна система органів внутрішніх справ (пункт 21 частини 1 статті 23);

- контроль у межах своєї компетенції, визначеної законом, за дотриманням вимог режиму радіаційної безпеки у спеціально визначеній зоні радіоактивного забруднення (пункт 23 частини 1 статті 23);

- контроль за дотриманням вимог законів та інших нормативно-правових актів під час формування та користування поліцейськими інформаційними реєстрами та базами (банками) даних (частина 3 статті 28).

Разом з тим, Національна поліція України також наділена повноваженнями щодо здійснення нагляду за дотриманням законності в публічному управлінні, а саме:

- нагляд за дотриманням порядку виходу домашніх тварин (собак) у громадських місцях, за дотриманням вимог у сфері захисту тварин від жорстокого поводження та вживають відповідних заходів у разі порушення законодавства у цій сфері (пункт 33 частини 1 статті 23);

- адміністративний нагляд відповідно до закону (пункт 46 частини 1 статті 23) [23].

Висновки. Спираючись на проаналізовані наукові позиції та положення нормативно-правових актів, доцільно зробити висновок про те, що на теперішній час в юридичній науці сформовано три самостійні та, одночасно, протилежні одне одному підходи до розуміння співвідношення понять «контроль» та «нагляд». Одна група вчених підкреслює тотожність термінів «контроль» і «нагляд». Друга група дослідників переконана, що нагляд, який здійснюється органами публічного управління, є різновидом контролю. Треті ж наполягають на тому, що терміни «нагляд» і «контроль» самостійні.

На наше переконання, і контроль, і нагляд мають як спільні риси, так і принципові відмінності. Об'єднує два досліджуваних правових явища те, що як контроль, так і нагляд здійснюються спеціально уповноваженими суб'єктами, в ролі яких виступають органи публічного управління. Ідентичною виявляється й мета здійснення контролю і нагляду, яка полягає у забезпеченні законності та дисципліни в публічно-управлінській діяльності підконтрольних/піднаглядних об'єктів.

Механізм контрольно-наглядової діяльності в Національній поліції України являє собою сукупність адміністративно-правових та організаційних засобів, які включають адміністративно-правові норми, адміністративно-правові відносини, акти застосування права тощо, та спрямовані на забезпечення цілеспрямованого управлінського впливу посадових осіб Національної поліції на суб'єктів адміністративних правовідносин, відповідно до

наданих законом повноважень у сферах: безпеки дорожнього руху, забезпечення опіки та піклування за неповнолітніми особами, порядку обігу зброї, а також інформаційної, радіаційної та публічної безпеки і порядку.

Спираючись на вищевказане визначення, вважаємо, що до числа структурних елементів механізму контрольно-

наглядової діяльності в Національній поліції України відносяться: а) адміністративно-правові норми; б) адміністративно-правові відносини; в) акти застосування права (індивідуальні акти управління), як результат управлінської діяльності посадових осіб Національної поліції, наділених контрольно-наглядовими повноваженнями.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мельничук С.М. Контрольно-наглядова форма правозастосовної діяльності: особливості теоретичного розуміння. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2016. № 7. С. 62-68.
2. Серета В.В., Кісіль З.Р., Кісіль Р.В. Адміністративне право : навчальний посібник. Львів : ЛьвДУВС, 2014. 520 с.
3. Виконавча влада і адміністративне право / За заг. ред. В. Б. Авер'янова. К. : Видавничий Дім «Ін-Юре», 2002. 668 с.
4. Піддубний О. Ю. Правове становище сільськогосподарських інспекцій : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Нац. аграрн. ун-т. К., 2007. 198 с.
5. Голоднова Т.С. Контроль як гарантія законності управління майном військових формувань України: адміністративно-правові засади. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Ірпінь, 2019. 230 с.
6. Курило В. І. Адміністративні правовідносини у сільському господарстві України : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07 / Київ, 2008. 39 с.
7. Курило В. І., Світличний О. П. Державний контроль у сфері земельних ресурсів. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України: Серія «Право»*. 2011. Вип. 165. Ч. 1. С. 150–155.
8. Андрійко О.Ф. Державний контроль в Україні: організаційно-правові засади. К.: Наукова думка. 2004. 230 с.
9. Авер'янов В.Б. Державне управління: проблеми адміністративно-правової теорії та практики / За заг. ред. В.Б. Авер'янова. К.: Факт, 2003. 384 с.
10. Новий тлумачний словник української мови / уклад.: Яременко В. В., Сліпушко О. М. Київ: Аконті, 1999. 489 с.
11. Ярема О.Г. Концепція розвитку державної контрольної діяльності. *Науковий вісник* № 2. 2017. С. 236-246.
12. Битяк Ю. П. Адміністративне право України: підручник для юрид. вузів і фак. Харків: Право, 2000. 520 с.
13. Руденко М. Про співвідношення державного контролю та прокурорського нагляду (концептуальні зауваження на перехідний період). *Право України*. 1997. № 5. С. 29–33.
14. Шестак В. С. Державний контроль в сучасній Україні (теоретико-правові питання) : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01. Нац. ун-т внутрішніх справ. Х., 2002. 95 с.
15. Горбова Н.А. Природа державного контролю (нагляду) та генезис його законодавчого визначення. *Право та державне управління*. 2019. № 1 (34) том 1. С. 34-42.
16. Яковлева Г. Державний нагляд і контроль у сфері соціального забезпечення населення України. *Підприємництво, господарство і право*. № 4. 2017. С. 90-93.
17. Бондар О.Г. Контрольно-наглядова діяльності у сільському господарстві: аграрно-правовий аспект : дис. ... док. юрид. наук. 12.00.06; 12.00.07. Запоріжжя, 2014. 504 с.
18. Денисова А. В. Співвідношення контролю і нагляду. *Адміністративне право і процес*. 2013. № 2 (4). URL: <http://aplaw.knu.ua/index.php/arkhiv-nomeriv/2-4-2013>.
19. Головка В.А. Адміністративно-правове забезпечення захисту соціальних та економічних прав учасників дорожнього руху в Україні: проблеми теорії та практики: автореф. дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.07 / Київ, 2011. 20 с.
20. Колесников Є.Є. Поняття та особливості адміністративно-правового забезпечення захисту прав споживачів. *Форум права*. 2011. № 2. С. 432–438.
21. Колпаков В. К. Нелегальна міграція: генезис і механізм протидії : [монографія] / В. К. Колпаков, О. В. Кузьменко. Дніпропетровськ : Наука і освіта, 2002. 254 с.
22. Стеценко С. Г. Адміністративне право України: навч. посіб. К.: Атіка, 2007. 624 с.
23. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 40-41. Ст. 379.